

non audierat, pietati numquam non insidiarentur hæretici, apud eum magna cum fiducia jactaverunt Patrem qui esset ingenitus, cum Filio quem genitum negabat nemo, ejusdem substantiæ esse non posse. In hac objectione tamquam in præcipuo quodam cardine Ariana hæresis vertebatur, quemadmodum ex eorum, qui catholicam fidem singulari cum læude propugnarunt, libris intelligimus. Quapropter eam objectionem Ambrosius ab Augusto ad se relatam tanta soliditate expedit; ut nihil plane relinquatur, quod amplius desideremus. Ad postremum alia quadam difficultate, sed multo leviori, quæ ad Christi omnipotentiam pertinet, exsoluta, liber clauditur (*Cap. 10, num. 111, et seq.*).

Cæterum non possumus quin hoc loco prudentiam ac moderationem sancti Antistitis valde prædicimus; is quippe, tametsi luctuosum duorum cubiculariorum, quos memoravimus, exitum, cum sermonem suum redigeret in librum, minus quam quisquam alius ignoraret; ne tamen ullo modo crederetur commotioni alicui indulgere, nullum ea de re verbum sibi excidere passus est. Clarior existit ille casus, quam ut omittatur: sed cum habeatur a Paulino vitæ Ambrosii nostri historico eleganter et accurate descriptus, eum ipsius verbis repræsentabimus: *Fuerunt etiam, inquit (In. vit. S. Ambr.), duo cubicularii tunc temporis Gratiani imperatoris de hæresi Arianorum, qui tractandam Episcopo quæstionem proponerent. Ad quem audiendum altero die ad basilicam Portianam omnes se adfuturos promiserant. Erat enim quæstio de Incarnatione Domini. Sed alio die miserandi homines, superbiæ tumore completi, nec memores promissorum, contemnentes Deum in sacerdote ipsius, nec plebis expectantis considerantes injuriam: immemores etiam dictorum Dominicorum, quoniam qui scandalizaverit unum ex minimis istis, oportet ut mola asinaria collo ejus alligetur, et demergatur in profundum maris; » conscendentes in rhedam quasi gratia gestandi, civitatem egressi sunt, expectante sacerdote, et plebe in ecclesia constituta. Sed hujus contumaciæ qui finis fuerit, horresco referens. Subito enim præcipitati de rheda, animas miserunt, atque corpora illorum sepulture sunt tradita. Sanctus vero Ambrosius cum ignoraret quid factum esset, nec diutius posset plebem tenere, ascendens pro tribunali, de eadem quæstione, quæ fuerat proposita, sermonem adorsus est dicens: Debitum, fratres, curo solvendum: sed hesternos meos non invenio creditores; et reliqua quæ scripta sunt in libro, qui de Incarnatione Domini intitulatur.*

Ita Paulinus, cujus etiam ultima verba libri declarant inscriptionem. Hanc ipsam apud alios quoque scriptores, a quibus eadem opella temporibus seculis non sine commendatione allegata est (*Synod. adv. Trag. Iren. in collect. Conc. Balus. et Christ. Lup. et al.*), reperimus: cui præterea nonnulli (*Theodor. in Polymor.*) adjiciunt, *contra Apollinaristas*. Non defuerunt etiam, qui Operis exordio permoti, sub titulo *sermonis de Cain et Abel* citatum vellent (*Ivo Decret. II part., c. 7, Grat. de Consec. dist. 2*). Sed profecto omnium optima inscriptio est, quam non solum manuscripti plurimi ac probatissimi, nec non veteres editiones præ se ferunt; verum etiam quam indicat (*Cap. 7, num. 63*) ipsemet Ambrosius, nimirum *de Incarnationis Dominicæ Sacramento*, sive, ut cum auctoribus quibusdam Romani editores maluerunt, *Mysterio*.

Quod vero ad ætatem ejusdem libri, ut nihil certius est, quam illum libris *de Fide* posteriorem esse (*Ibid., num. 62*), ita non exiguæ difficultatis fuerit, quot annis eundem hi anteverterint, definire. In iis quidem citandis semel hoc in Opere vocem *dudum* adhibet (*Cap. 8, num. 79*) sanctus Doctor: sed aliis locis in quibus aliquam ipsorum mentionem facit, ejusmodi locutionibus semper utitur, quæ significant illos editos non ita pridem. Verumtamen cum iidem libri *de Fide* non nisi anno, ut ostensum est, 379 fuerint absoluti, Paulinus vero hoc ipsum Opus, de quo agitur, superstite adhuc Gratiano Augusto, qui anno 383 vita functus est, conditum tradat; vox *dudum* ut illud ante annum 382 compositum existimarem, vix pateretur: sicut nec Gratiani obitus, ut illud multo post eundem annum rejiceremus.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE INCARNATIONIS DOMINICÆ SACRAMENTO

LIBER UNUS .

703 CAPUT PRIMUM.

Indicata dicendi occasione, ad sacrificia Caini et Abelis accedit Ambrosius. Tum quid in prioris oblatione Deo displicuerit, explorat. Deinde ubi Abelis holocaustum

paucis exposcit, quosnam lata in Cainum seriat sententia, docet.

1. Debitum, b fratres, cupio solvendum, sed hesternos meos non invenio creditores, nisi forte improviso

a Scriptus an. circ. 382.

b Ita vet. editi: et plures mss., nisi quod fratres

in multis non habetur; edit. Rom. et alii aliquot mss., fratres curo: cæteri, fratres credo, etc.

conventu putaverunt nos esse turbandos: sed numquam fides vera turbatur.

2. Itaque dum illi forsitan veniunt, ad istos qui propositi sunt, deflectamus agricolas, quorum alter, hoc est Cain, a fructibus terræ: alter autem, Abel videlicet, ex primitivis ovium suarum hostiam Domino obtulit (*Gen. iv, 3, 4*). Nihil invenio quod in specie munerum reprehendam, nisi quod et Cain munera sua displicuisse cognovit, et Dominus dixit: *Si recte offeras, recte autem non divides, peccasti* (*Ibid., 7*).

3. Ubi igitur est crimen? ubi culpa? Non in oblatione muneris, sed in oblationis affectu. Sunt quidam qui recte arbitrantur, quia alius quam offerret, elegerat: alius quam viliora habuit, offerebat. Sed non est ita inops spiritualium sensus in nobis, ut putemus quia Dominus coporale sacrificium, non spiritale quærebat. Et ideo addidit, *quiesce* (*Ibid.*), tolerabilius significans abstinere a muneribus deferendis, quam infideli studio munus offerre. Qui enim nescit dividere, nescit dijudicare: spiritualis autem dijudicat omnia (1 *Cor. ii, 15*). Et ideo Abraham sacrificium quod offerebat, divisiit (*Gen. xv, 10*).

4. Scivit etiam Abel dividere, qui ex primitivis ovium obtulit sacrificium (*Gen. iv, 4*), docens non terræ munera placitura Deo, quæ degeneraverant **704** in peccatore, sed ea in quibus divini gratia mysterii refulgeret. Prophetavit itaque nos per passionem Domini a culpa esse redimendos, de quo scriptum est: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi* (*Joan. i, 29*). Unde et de primitivis obtulit, ut primogenitum designaret. Ostendit ergo verum Dei sacrificium nos futuros, de quibus Propheta ait: *Afferre Domino filios aristum* (*Psal. xxviii, 1*), meritoque Dei iudicio comprobatur.

5. Illi autem reprobo dicitur, *quiesce*: quam puto generalem in omnes extra Ecclesiam constitutos latam esse sententiam; multorum enim hic figuram eam populorum; quos divina sententia comprehendit, quorum in illo Cain jam tunc munera refutavit (*Gen. iv, 5*).

^a Mss. aliquot, *divina gratia mysterii refulgeret*.

^b Omnes edit. ac mss. longe plurimi: *Meritoque Dei iudicio comprobatur, quam sententiam*, etc.; alii autem nonnulli, *Meritoque hoc dici comprobatur, quam sententiam*, etc. Locum vero ex uno codice Vict. duobus Colb. et uno Sorb. restituimus.

^c Mss. aliquot, *futuram cerno turbam populorum*.

^d Paulus Samosat. Christum, ut a nobis observatum lib. v de Fide, cap. 8, num. 103, purum hominem fuisse blasphemabat, tametsi non iret iusticias Verbum in eo divinum habitasse. Basilides vero carnem Christo attribuebat tantummodo phantastiam, cujus loco Simonem Cyreneum, captis ac delusis Judæorum oculis, cruci affixum delirabat, quemadmodum auctor est Irenæus lib. 1, adv. Hæreses cap. 23, Epiphanius hæresi 24, num. 5, et post eum alii. Unde Theodoretus Dial. 2, pag. 52, eosdem Basilidem et Samosatenum in duobus hæreticorum ordinibus, qui adverso fronte inter se pugnant, enumerat. Quæ igitur causa potuit esse Ambrosio, ut inter se conjungeret tam dissidentes? Verum fortasse non propter opinionum, sed propter sententiarum, id est, condemnationis similitudinem copulati sunt. Possumus tamen inter

CAPUT II.

Post enumerata varia hominum genera, qui fero sub nominis christiani falso volumine Ecclesiam lacerantes, memoratæ sententiæ obnoxii sunt, admonet quemadmodum nobis declinanda sit eadem sententia.

6. Generalis enim hæc in impios omnes sententia est. Itaque si Judæus offerat, qui filium virginis Mariæ a Patre Deo separat, dicitur ei: *Si recte offeras, non autem recte divides, peccasti: quiesce* (*Ibid., 7*).

7. Si offerat Eunomianus, qui ex impietatis Arianae fonte progrediens, redundantem perfidiæ suæ labitur eceno, generationem Christi, quæ super omnia est, asserens ex Philosophiæ traditionibus colligendam: cum utique alia creaturarum sit ratio, alia secretorum potentia divinorum; et ipsi dicitur: *Si recte offeras, non recte autem divides, peccasti: quiesce*.

8. Dicitur hoc Sabelliano, qui Patrem Filiumque confundit. Dicitur hoc Marcionitæ, qui alium putat Deum novi, alium veteris **705** Testamenti. Dicitur hoc Manichæo et Valentino, qui non putaverunt veritatem carnis humanæ a Christo esse susceptam. ^d Paulus quoque Samosatenus et Basilides in eadem sententiæ sorte numerantur.

9. Similiter quoque ejusdem sententiæ auctoritate damnantur, qui divinitatem sancti Spiritus negaverunt. Alii enim quidam vel Arianorum Judæi, vel Ariani sunt Judæorum; quia sicut illi Filium a Patre, ita et isti Spiritum a Deo Patre et Filio Dei separant.

10. Novato quoque et Donato et omnibus qui scindere corpus Ecclesiæ gestierunt, viritim dicitur: *Si recte offeras, recte autem non divides, peccasti*. Ecclesiæ enim sacrificium est, quod offertur Deo, ad quam Paulus dixit: *Obsecro autem vos, fratres, per misericordiam Dei exhibere corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem* (*Rom. xii, 1*). Male ergo sacrificium divisorum, Ecclesiæ membra lacerando.

11. Illos quoque porcellit ista sententia, qui animam rationabilem ab incarnationis Dominicæ

utriusque dogmata illud affinitatis deprehendere, quod ex eorum mente Verbum aut Deus passus mortuusve dici nequaquam poterat; cum alter in Christo veram carnem non agnosceret, alter in eo hypostaticam negaret unionem, aut etiam duas personas induceret. Sed cum hoc ultimum litteris quibusdam Dionysii Alex. nitatur, quæ sunt caducæ suspectæque auctoritatis, illud tamquam certum et exploratum non proponimus. Quæ de re adis Garnerius Dissert. I de Hæres. et libris Nestorii, Alexandram Sæc. iii, p. 1.

^e Pneumatomachos intellige, et eos contra quos editi sunt superiores libri de Spiritu sancto.

^f Designat sectatores Apollinarii Laodicensis, qui, ut Hieronymus in Chron. ad ann. 379 prodidit, *jeclatione ingenii quosdam errores pertinaciter asseverans, hæresim sui nominis suscitavit: quam Damasus, habito Romæ concilio, damnavit*. Ejus autem ex erroribus præcipuus hic erat, quod Verbum non animam cum carne simul assumpsisse, at ipsum carni animæ vicem præstitisse contendebat, quemadmodum cognoscere est ex Gregorio Nazian. epist. ad Cledon. Augustino de Hæres. cap. 53, Leontio Bizan. Act. ii, Vincentio Lyrin. Common. 1, cap. 17, Socrate lib. i

gregant sacramento, naturam hominis ab homine separare cupientes. Et isti fortasse recte offerunt Trinitati: sed rationem nesciunt naturæ humanæ divinæque distinguere; Dei enim simplex natura est, homo ex anima rationabili constat et corpore. Si alterum tollas, totam naturam hominis sustulisti.

12. Adversus omnes igitur hæreses ista sententia est, quæ fraterno nomine, non fraterne Ecclesiæ persequuntur. Siquidem ^a sub optione nominis christiani et quadam nuncupativa fidei germanitate ^b parricidalibus gladiis nos cupiunt vulnerare; quia ^c conversio nostra ad eos est, et dominantur nobis in sæculo peccatores. Peccator enim dominatur in sæculo, justus in Dei regno.

13. Caveamus igitur ne quis nos ^d a cubicula regis æterni, et a secreto matris Ecclesiæ separare conetur, ad quod illa anima in Canticis canticorum Verbum Dei se introduxisse significat (*Cant. III, 4*). **706** Caveamus ne a sinu Patris, et quodam utero paterno, arcanæque naturæ substantiam unigeniti Filii separamus, verbisque his quibus veritas susceptæ incarnationis astruitur, divinæ generationi præjudicia inferre meditemur; ne et nostrum alicui dicatur: *Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti; quiesce*; hoc est: Si nesciamus quæ propria sunt divinitatis æternæ incarnationisque distinguere; si creatorem cum suis operibus conferamus: si auctorem temporum dicamus cœpisse post tempora. Neque enim potest fieri ut per quem sunt omnia, sit unus ex omnibus.

CAPUT III.

His qui Joannis testimonium de Verbi æternitate non recipiunt, increpiti: nec non laudati eodem evangelista, locum expendi: quo non solum Verbi æternitatem divinitatemque signari tradit; sed etiam ex his eadem in Patre attributa demonstrari. Corporeum in Verbo nihil cogitandum; et quomodo ejus naturam minime capiamus, sufficere nobis debere Joannis auctoritatem, qui quomodo Verbum viderit, explicatur.

14. Nolo nobis credatur, Scriptura recitetur.

Hist. Eccles. cap. 46, Vales. edit. aliisque pluribus. Qui tamen auctores etiam indicant istum hæresiarcham postmodum animam Christo concessisse, sed mente seu ratione destitutam, id est, insensitivam tantum animæ partem; unde Suidas non illepidè in voce Apollinaris: *Hic carnem, inquit, anima vituli præditam assumpsisse dicebat Dominum, mentem vero nostram non admisisse*. Alias præterea idem commentus est circa incarnationem pravæ opinioniones, de quibus infra cap. 6. Id ergo unum hic adjungemus ipsam de Trinitate quoque haud catholico sensu statuisse. Nam Gregorius Nazian. epist. 1, ad Cledon., ab eo Trinitatem ex magno, majori et maximo compositam fingi disertè docet, in quo eum Theodoretus lib. IV. Hæret. Fabul. cap. 8 secutus reperitur. Basilii insuper epist. 59 eundem insinuat, quod personas Trinitatis inter se confunderet: quod etiam legitimus apud Theodoretum loco citato. Sed præterquam quod idem Basilii epist. 293 accusationem hanc forte ab ejus adversariis profectam insinuat, eum defendunt Vincentius Lirin. et Leontius Byzant. locis. Quibus addi potest Epiphanius Hæresi 77, ubi Vitalis Apollinaristæ disputationem adversus Paulinum referens, huic Sabellianum dogma ab eo objectum narrat, quod sane nunquam fecisset, si ipse Sabellii opinionibus fuisset addictus. Sed ipsemet

Non ego dico a me quia in principio erat Verbum (*Joan. I, 1*), sed audio: non ego affingo, sed lego; quod omnes legimus, sed non omnes intelligimus. Et cum legitur, audimus omnes, et non audiunt omnes: *Incrassatum est enim cor quorundam, et aures eorum graviter audierunt* (*Act. XXVIII, 27*); aures scilicet interioris affectus. Non enim caro peccat, quæ suum servat officium, et recipit auditum, ^e sed animus puri auditus pravus interpret, qui recusat audire quæ dicuntur, intelligere quæ leguntur. Quid aures tamquam cera et plumbo clauditis, et tamen Dominicæ beneficia et officia naturæ non potestis excludere? Auditis inviti, auditis fastidientes: auditis, ne quod non audieritis, excusare possitis.

707 15. Auditis ergo cum legitur: *In principio erat Verbum* (*Joan. I, 1*). Quis hoc dicit? Joannes utique ille piscator: sed non quasi piscator hoc dicit, sed quasi humani piscator affectus; qui jam non pisces caperet, sed homines vivificaret (*Lud. V, 40*). Non suum est, quod dicit: sed ejus qui vivificandi ei tribuit potestatem. Piscator enim ipsis, quos ante capiebat, piscibus taciturnior erat; et circa divina mysteria magis mutus, qui vocis suæ nesciebat auctorem: sed vivificatus a Christo vocem audivit in Joanne, Verbum agnovit in Christo.

16. Et ideo plenus Spiritu sancto, qui sciret principium non temporis esse, sed supra tempora, reliquit sæcula, et ascendens spiritu super omne principium, ait: *In principio erat Verbum*, hoc est, remaneat cælum; nondum enim erat, quando in principio erat Verbum. Nam et cælum habet principium, Deus non habet. Denique in principio fecit Deus cælum et terram (*Gen. I, 1*). Aliud est, *fecit*: aliud est, *erat*. Quod sit, incipit: quod erat, principium non accipit, sed prævenit. Remaneant etiam tempora, quia post cælum tempora. Remaneant etiam angeli et archangeli ^f. Et si principium eorum non invenio, erat tamen quando non erant. Non erant

Ambrosius satis indicat Apollinaristas errorum circa Trinitatem sibi non omnino esse suspectos, quando subnectit, *et isti fortasse recte offerunt Trinitati*. Quibus quidem verbis a se non Arianos, qui et ipsi animam humanam a Christo assumptam infliciebantur, sed Apollinaristas designari, satis exprimit.

^a Rom edit. et pauci mss., *sub opinione*; vet. edit. cum aliis frequentiss., *sub optione*. Non incommode; idem enim est ac sub electione adoptioneque nominis christiani, quod illi sibi falso et adulterino titulo imponunt.

^b M-s. non pauci, *parricidalibus odiis nos*, etc.

^c Vet. edit. cum paucis mss., *conversio nostra a Deo est*; Rom. cum reliquis magis apposite, ... *ad eos est*; alluditur quippe ad illud *Gen. cap. III, vers. 16*, secundum *LXX, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστραφή σου, καὶ αὐτὸς σου κυριεύσει*.

^d Non invenuste alludit ad cubiculum regium, propter illos scilicet imperatoris cubicularios, quos huic descriptioni causam præbuisse in Admonitione declaravimus.

^e Quidam mss., *sed animus duri auditus*.

^f De tempore quo angeli creati fuerit, Augustinus lib. XI de Civit. Dei, cap. 9 et 32, nec non lib. XII, c. 15, fuse disputat, sed tandem non nisi dubitanter magistri sui exemplum imitatus, definit.

enim, qui aliquando cœperunt. Si ergo principium eorum invenire non possum, quos certum est habere principium, quomodo possum Verbi invenire principium, a quo omne principium non solum creaturarum, sed etiam cogitationum nostrarum omnium prævertur?

17. Aperte itaque sempiternam divinitatem ejus expresserat: sed tamen ne quis a Patre divideret Verbi æternitatem, ut eandem crederemus Verbi esse, quæ Patris est, bonus ille piscator adjunxit: *Et Verbum erat apud Deum* (Joan. 1, 1). Hoc quod dixerat, sic æstimandum est: *Erat Verbum*, quomodo erat Pater; quoniam cum Patre erat, et in Patre erat, et apud Patrem erat semper. Nempe quomodo de Patre legimus, *erat*; ita et de Verbo legimus, *erat*.

18. Quid discernis intellectum, qui non discernis auditum? Verbi esse apud Patrem est: Patris esse cum Verbo est; legimus enim quia *Verbum erat apud Deum*. Itaque si secundum tuam opinionem aliquando non erat, ergo secundum tuam opinionem et is in principio non erat, apud quem erat Verbum. Per Verbum enim audio, per Verbum intelligo quia Deus erat. Nam si sempiternum Verbum esse credidero, quod credo; non possum de Patris æternitate dubitare, cujus æternus est Filius. Si temporalem generationem ejus existimo, incipit communitatem habere nobiscum; ut videatur Pater esse cœpisse: sed si de Patre non ambigis, quia incipere esse Dei non est; de Patre non ambigis, quia Dei est sempiternam habere perfectionem; ne forte usu sermonis labereris humani, **708** dum Verbum dicis et Filium, ideo addidit: *Et Deus erat Verbum* (Ibid., 4).

19. Habet utique quod Pater, quia Deus erat. Quomodo hujus negas æternitatem, cui unum cum Patre Dei nomen est? Non te sonus capiat, similitudineque sermonis: aliud Verbum est, quod tempora habet, quod syllabis colligitur litterisque componitur: non tale Verbum Filius, quia non talis est Pater Verbi.

20. Cavendum ergo ^a ne et ibi quæstionem vocis corporalis videamur ingerere. Incorporeus est Deus: vocem utique incorporeus corpora-

^a Gill. et Rom. edit. cum uno aut altero mss., *ne et illi*; Amerb. et Eras. cum aliis multo pluribus, *ne tibi*; melius alii mss., licet exiguo numero, *ne et ibi*, hoc est, in Joannis loco. Rursus vero pro *videamur ingerere*, quod est in cunctis edit. ac plerisque mss., habent alii nonnulli, *videamur inferre*.

^b Mss. aliquot, *Quærit iste cujusmodi naturam. Nescio, nescio*, etc. Reliqui et omnes edit. inter se consentiunt, nisi quod hæc cum paucis mss., *hujusmodi* præferunt, ubi in aliis pluribus legitur, *cujusmodi*: eorundem vero mss. quidam etiam geminant verbum *nescio*: quidam omittunt, *multo melius hoc, quam scio*.

^c Omnes edit. et mss. non pauci, *hoccine ego possum... quod audivit, audivi: et quod vidit, audivi*; Rom edit., *quod audivit, audio: et quod vidit, video*; cæteri mss. qui et potiores, ut nos in textu. Et rursus infra ubi omnes edit. et pars non minima mss., *naturam suam eum videre non poterat*, nonnulli mss., *non poterant*: cæteri etiam magno numero, et majori auctoritate *videri non poterat*.

^d Eodem plana sensu dictum vidimus lib. iv de

lem non habet. Si vox corporalis non est in Patre, nec Filius verbum est corporale. Si corpus in Patre non est, nec tempus in Patre est. Si tempus in Patre non est, utique nec in Verbo est. Quod si nullum principii tempus in Verbo, nec numerus utique, nec gradus Verbi est. Quia si numerus in Verbo, ergo multa verba. Si multa verba, multi et filii. Sed unum Verbum est, quod et gradum excludit et numerum: unum secundum naturam.

21. ^b Ne quærite cujusmodi naturam. Nescio multo melius hoc, quam scio. Hoc solum bene scio, quod nescio, quæ scire non possum. *Quod vidimus*, inquit, *et quod audivimus* (1 Joan. 1, 3), Joannes dicit: hoc solum bene scire se dixit, quod audivit et quod vidit, qui in Christi pectore recumbebat. Ergo illi satis est audisse, mihi non est satis.

22. Sed quod ille audivit, hoc mihi dixit: et quod audivit a Christo, ^c hoc nec ego possum negare verum esse de Christo. Ergo quod audivit, audivi: et quod vidit, vidi; ille enim vidit, quod vidit: non utique divinitatem, quæ secundum naturam suam videri non potest. Sed quia secundum naturam suam videri non poterat, suscepit quod erat præter naturam divinitatis; ut secundum naturam corporis videretur. Denique et Spiritus sanctus in specie visus est, sicut columba (Luc. xxx, 22); quia videri divinitas in suæ claritatis veritate non poterat.

CAPUT IV.

C *Non sufficere si credamus in Christo veram carnem, nisi a divinitate omnem cum ea confusionem, aliamve infirmitatem secludamus: neque si eundem utriusque fœderis Deum dicamus, nisi coæternum ipsimet Verbum profitemur: nec denique, si ante Virginem agnoscamus illum cœpisse, nisi omni principio antiquiorem prædicemus. Commendatur Petri confessio; et cur ille, loquentibus aliis, tacuerit, quamve pulchre idem postea responderit, exponitur.*

23. Noli igitur et tu secundum naturam interpretari, quod præter divinitatis naturam est. Nam etsi credas a Christo veram **709** carnem esse susceptam, et offeras ^d transfigurandum corpus altaribus;

Fide, cap. 10: *Sacramenta sumimus, quæ per sacre orationis, mysterium in carnem transfigurantur et sanguinem: quæ verba ibidem a sacramentariorum strophis ipsamet a legitimo et naturali sensu detorquentium propugnavimus. Verum hic ipse locus peculiarem meretur animi attentionem. Primo enim nemo est ex antiquis auctoribus a quibus citatus reperitur, Theodoro scilicet, Ivone ac Petro Lombardo, qui eum simplici significatione et κατά λέξιν non acceperint. De posterioribus duobus non relicturos existimamus adversarios: at prioris verba, quibus Ambrosiana Græce reddit, consideranda. Sunt autem hujusmodi, *καὶ γὰρ πιστεύουσιν ὡς ἀληθὲς εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ προσκομιζόμενοι τῇ θυσιαστηρίῳ πρὸς μεταποίησιν*, etc. Quibus verbis figurativam tantum signari mutationem quis sibi persuadeat? aut potius quis non illic manifestum agnoscatur fidei Græcorum de veritate eucharistica testimonium? Deinde cum in priori membro voces, *veram carnem esse susceptam*, ponantur in sua naturali significatione, in posteriori membro vocem *corpus* nesci-*

non distinguas tamen naturam divinitatis et corporis, et tibi dicitur : *Si recte offeras, non recte autem divides, peccasti* (Gen. iv, 7). Divide quod meum, divide quod suum Verbi est. Ego quod erat illius, non habebam : et ille quod meum est, non habebat. Suscepit quod meum est, ut impertiret quod suum est : suscepit non ut confunderet, sed ut repleret. Si credas susceptionem, affingas confusionem ; Manichæus esse desisti, nec tamen Ecclesiæ filius esse cœpisti.

24. Si credas susceptionem corporis, adjungas divinitati compassionem : portione utique perfidiæ, non perfidiam declinasti ; credis enim quod tibi prodesse præsumis : non credis quod Deo dignum est.

25. Rursus si credas quia idem Deus et novi et veteris Testamenti est, tempora autem Verbo ejus et momenta præmittas : tolerabilior Valentinus est, qui non sæcula ante Deum, sed deos putat esse, ^a quod sæcula sunt ; minoris enim sacrilegii est copulari divinitati sæcula, quam præferri.

26. Si credas iterum quia Christus principium non sumpsit ex Virgine, sed tamen aliquod ante Christum æstimes esse principium : in tempore distantia, ^b de impietate contentio est ; Virginis enim supparem negasti esse, non temporis. Ego autem et supparem Virginis secundum susceptionem corporis non negabo, et creatorem temporis confitebor. Quid enim proficis, si dicas quia Christus hæc an illa sit creatura ? Creatura mutatur, ^c non divinitas adoratur.

27. Noluit se sic Christus agnosci, nec his tantum, quæ supra hominem sunt, meritis æstimari. Denique cum interrogasset : *Quem me dicunt esse hominens* (Math. xvi, 13) ? cum alii dicerent Eliam, alii Hieremiam, aut unum ex prophetis ; nullius sententiam prædicavit : cum Petrus dixisset : *Tu es Christus Filius Dei vivi* (Ibid., 16) ; hunc solum non immerito laudavit.

28. Ergo Joannes dicit, Petrus dicit, Christus probavit, et tu non probas, Ariane ? Nec Joanni et Petro putas esse credendum, quos vel solos pro testimonio gloriæ suæ Dominus noster Jesus Christus ad omnium fidem credidit abundare ? Denique quasi ad testimonium veteris et novi Testamenti Moyses cum Elia adsciscitur, cum Joanne Petrus frequenter ^D adhibetur (Math. xvii, 4).

in diversa accipiendam series ipsa per se admonet. Sed efficaciora sunt adhuc verba sequentia, non distinguas tamen naturam divinitatis et corporis ; ubi vero corpori veram divinitatem opponi vel meridianam luce clarior est. Postremo sensus, quem Ambrosio affingunt adversarii, perquam absurdus est. Idem enim est, ac si scripsisset sanctus Antistes : Nequaquam satis est, si credatis Christum in cruce affluxum pependisse ; nec si credatis figuram ejus æneum serpentem exstitisse ; nisi etiam credatis Christum in eo exspirasse, non autem ejus divinitatem. Quod ratiocinium ineptissimum esse nemo non videt : verum e contrario pulcherrima gradatio conficietur, si Ambrosiana verba a suo naturali si-

29. Petrus dicit, *Tu es* (Joan. xiii, 25) ; non dicit : Tu esse cœpisti. **710** Petrus dicit : *Tu es Filius Dei* ; non dicit : Tu es creatura. Dixit hoc Joannes. Si adhuc non credidisti, quia non intellexisti mysterium supra sapientiam recumbentis, repetivit Petrus. Commendavit utrumque Christus, alterum judicio, alterum mysterio ; id enim addidit, ut legeres quod in Christi pectore recubebat, et intelligeres quod ejus caput, in quo principale omnium sensuum est, arcano quodam sapientiæ replebatur. Sed si non putas intelligendum esse mysterium, saltem noli impugnare judicium. Laudatur Petrus, quia Dei Filium credidit, quem videbat ; quia se ab imperitiæ plebis rudibus adhuc opinionibus separabat. Denique cum interrogasset Dominus, quid homines de Filio hominis æstimarent, cum diceretur vulgi sententia, Petrus tacebat.

30. Taces ergo, Simon, et respondentibus aliis, adhuc taces (Math. xvi, 14) ; cum ipse sis primus, qui etiam non interrogatus interrogas : nec times, ne reprehendaris a Domino, quia non respondes interroganti ? Ideo, inquit, non respondeo, quia non interrogor meam, sed alienam sententiam ; legi enim : *Ut non loquatur os meum opera hominum* (Psal. xvi, 4) : opus autem est perfidorum perfidias prædicare. Ergo taceo adhuc, quia nondum id quod sentio interrogor : non proferam labiis, quod animus non probavit. Erit tempus quando respondeam. Interrogabor et ipse quid sentiam, tunc demum respondebo quod meum est ; meum est enim fidem loqui, ^C pietatem asserere, gratiam prædicare.

31. Non igitur quasi pigrior sensu, voce tardior tacet, nec quasi fastidiosus differt vocis obsequium : sed quasi ^d cautus periculum vulgaris opinionis evitat, qui periculum non evitabat salutis. Denique in posterioribus habes quia exsilivit e navi, ut occurreret Domino (Math. xiv, 29), non gloriæ cupidus, sed obedientiæ præmaturus.

32. Hic ergo qui ante reticebat, ut doceret nos quod impiorum nec verbum debeamus iterare : hic, inquam, ubi audivit : *Vos autem quid me dicitis* (Math. xvi, 15) ? statim loci non immemor qui, primatum egit : primatum confessionis utique, non honoris ; primatum fidei, non ordinis. Hoc est dicere : Nunc nemo me vincat, nunc meæ partes sunt : debeo compensare quod tacui, debet prodesse quod silui. Lingua mea non habet spinas ; sine impedimento

gnificatu non avertantur.

^a De hac Valentini absurditate, præter Epiph. Hær. 31 et August. de Hær. cap. 11, vide Iræn. l. 1, adv. Hær. ; Tertul. adv. Valent., etc.

^b Rom. edit., *consensio est* ; aperto quidem sensu, sed ab omni auctoritate destituito.

^c Omnes edit nec pauci mss., *divinitas adoratur* ; reliqui mss., *non divinitas adoratur*. Melius, cum hic sensus sit, dum Christum unam dicis creaturam esse, non aliam ; creaturam quidem mutas, ejus autem divinitatem non adoras.

^d Mss. aliquot, *cautus periculum*. *Vulgares opiniones evitat*. Infra vero edit. Rom. sola, *in superioribus habet*.

fides debet exire. Dum alii cœnum, alienæ licet, prolatae tamen impietatis evacuavit, qui aut Eliam, aut Hieremiam, **711** aut unum ex prophetis Christum esse dixerunt (*Math. xvi, 14*); habuit enim ista vox cœnum, habuit ista vox spinas: dum alii, inquam, hoc lavant cœnum, dum in aliis enodantur hæ spinæ, vox nostra Filium Dei Christum resultat. Mihi purus est sermo, cui nullas spinas expressa reliquit impietas.

33. Hic est ergo Petrus qui respondit pro cæteris apostolis, immo præ cæteris (*Ibid., 16*); et ideo fundamentum dicitur, quia novit non solum proprium, sed etiam commune servare. ^b Huic astipulatus est Christus, revelavit Pater. Nam qui veram generationem loquitur Patris, a Patre assumpsit, non sumpsit ex carne.

CAPUT V.

Fidem hanc Ecclesiæ fundamentum esse ac valere adversus omnes hæreses, quæ in Christo divina simul et humana generatio creditur. Duas illas generationes invicem sibi non officere: sed quæ ad utramque pertinent, salva etiam in passione ac sepultura mansisse. Non ergo infirmitates corporis divinitati attribundas; cum hæc a loco et tempore absoluta sit: et nihil nisi secundum carnem pati potuerit Verbum divinum.

34. Fides ergo est Ecclesiæ fundamentum: non enim de carne Petri, sed de fide dictum est, quia portæ mortis ei non prævalebunt: sed confessio vicit infernum (*Ibid.*). Et hæc confessio non unam hæresim exclusit; nam cum Ecclesia multis tamquam bona navis fluctibus sæpe tundatur, adversus omnes hæreses debet valere Ecclesiæ fundamentum.

35. Dies me citius defecerit, quam nomina hæreticorum diversarumque sectarum; adversum omnes tamen generalis ista est fides, quia Christus est Dei Filius, et sempiternus ex Patre, et natus ex Maria virgine. Quem quasi gigantem sanctus David propheta describit, eo quod biformis geminæque naturæ unus sit consors divinitatis et corporis: qui tanquam sponsus, procedens de thalamo suo, exultavit tanquam gigas ad currendam viam (*Psal. xviii, 6*). Sponsus animæ secundum Verbum: gigas terræ, quia usus nostri officia percurrens, cum Deus semper esset æternus, incarnationis sacramenta suscepit, non divisus, sed unus, quia utrumque unus, et unus in utroque, hoc est, vel divinitate vel corpore: non enim alter ex Patre, alter ex Virgine, sed idem aliter ex Patre, aliter ex virgine.

36. Generatio generationi non præjudicat, nec caro divinitati; quia nec pignus Patri, nec voluntas passioni, nec passio voluntati. ^a Idem enim patiebatur, et non patiebatur: moriebatur, et non moriebatur: sepeliebatur, et non sepeliebatur: resurgebat, et non resurgebat; quia corpus proprium suscitabat: quia quod cecidit, hoc resurgit: quod non cecidit, non resurgit. Resurgebat igitur secundum

carnem, quæ mortua resurrexit: non resurgebat secundum Verbum, quod non resolutum fuerat in terram, sed apud Deum semper manebat.

37. Ergo et moriebatur secundum nostræ susceptionem **712** naturæ, et non moriebatur secundum æternæ substantiam vitæ: et patiebatur secundum corporis susceptionem; ut suscepti corporis veritas crederetur: et non patiebatur secundum Verbi impassibilem divinitatem, quod totius exors doloris est. Denique idem dicebat: *Deus, Deus meus, respice in me: quare me dereliquisti (Psal. xxi, 1)*? quia secundum carnem relictus est, qui secundum divinitatem nec deseri potuit, nec relinqui.

38. Idem etiam dicit: *Longe a salute mea verba delictorum meorum (Ibid.)*, hoc est, non capiatur, qui audit: *Quare me dereliquisti?* sed intelligat quod secundum carnem ista dicantur, quæ longe a plenitudine divinitatis aliena sunt. Aliena sunt enim a Deo verba delictorum, quia aliena sunt et delicta verborum: sed quoniam delicta aliena suscepi, etiam delictorum alienorum verba suscepi; ut delictum me a Patre Deo esse dicam, qui apud Deum semper sum.

39. Erat igitur immortalis in morte, impassibilis in passione. Etenim quasi Deum non cepit mortis ærumna, et eundem quasi hominem inferna viderunt. Denique *emisit spiritum (Math. xxvii, 50)*, et tamen quasi arbiter exuendi suscipiendique corporis, emisit spiritum, non amisit. Pendebat in cruce, et omnia commovebat. Tremebat in ligno, quem totus tremebat hic mundus. Erat inter supplicia, ^d excipiebat vulnera, et regnum cælestis donabat. Peccatum omnium factus, peccata generis abluebat humani. Postremo mortuus est, et secundo et tertio exsultans atque ovans dico, mortuus est; ut illius mors vita fieret mortuorum.

40. Sed nec sepulcrum quidem ejus miraculo caret. Nam cum esset unctus a Joseph, et in ejus monumento sepultus (*Luc. xxiii, 53*), novo opere quodam ipse defunctus defunctorum sepulcra reserabat: et corpus quidem ejus jacebat in tumulo; ipse autem inter mortuos liber, remissionem in inferno positus, soluta mortis lege, donabat. Erat ergo caro ejus in monumento, sed virtus ejus operabatur e cælo. Ostendebatur omnibus per corporis veritatem, quia non **D** caro erat Verbum, sed caro erat Verbi. Caro quidem gustavit mortem, sed impassibilis Dei virtus: et si exiit corpus, nullum tamen de corpore Deo damnum.

41. Cur divinitati attribuis ærumnas corporis, et infirmum doloris humani et divinæ connectis naturæ? *Nunc anima, inquit, mea turbata est (Joan. xi, 27)*. Anima turbata est, non sapientia; immutabilis enim manebat sapientia, etsi circumdaretur amictu

^a Amerb. et Eras. et mss. nonnulli, in hoc labant cœnum: Gill et Rom., in hoc lavant cœnum, sed melius in mss. pluribus in omittitur.

^b Nonnulli mss., Huic affabulatus est.

^c Athanasius epistola ad Epictetum quæ reperitur

inter ejus Opera. et apud Epiphanium Hæresi 77, και ην παράδοξον, ότι αυτός ην ο πάσχων και μη πάσχων, etc. locum ipsum adi et cum hoc Ambrosiano compare.

^d Mss. non pauci, expiabat vulnera.

carnis. Nam in illa servi forma erat veri luminis plenitudo: et cum se exinanivit, lumen erat. Denique dicebat: *Ambulate dum lumen habetis* (Joan. xii, 35). Et quando in morte fuit, in umbra non erat. Denique etiam in inferno positus vitæ lumen fundebat æternæ. Radiabat etiam illic lux vera sapientiæ, illuminabat infernum, sed inferno non claudebatur. Quis enim locus est sapientiæ? Denique dicit justus: *Sapientia autem unde inventa est? Quis autem locus est disciplinæ? Nescit homo viam ejus, nec inventa est inter homines* (Job xxviii, 12, 13).

713. 42. Ergo nec in tempore, nec in loco ^a Sapientia est, unde et tempus esse significat. Sed quomodo in tempore, quæ in principio erat? quomodo in loco, quæ apud Deum erat? Unigenitus Filius si quæritur, in sinu Patris evangelico spiritu reperitur. Numquid sinum Patris locum putatis? Et quæritis hominem nata sit, cum dicat propheticus vir: *Nescit homo viam ejus* (Job. xxviii, 13)? Et secundum homines ortum ejus æstimatis, cum Job dicat quod inter homines non sit inventa? Et mortem tribuitis Sapientiæ, de qua *abyssus dicit: Non est in me; et mare dicit: Non est mecum* (Ibid., 14)? Non dicit cælum, Non est in me, sed *abyssus dicit, Non est in me*. Non enim abysso, sed Patri dixit: *In manus tuas commendo spiritum meum* (Luc. xxiii, 46). Ipsa anima etsi fuit in abysso, jam non est; quia scriptum est: *Quoniam non reliques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem* (Psal. xv, 10).

43. Mare ergo dicit: *Non est mecum*, hoc est, vita nostra dicit fluctibus sæculi inquietata. Non est enim inter homines caro ejus, quia secundum carnem jam non novimus Christum (II Cor. v, 16). Terra dicit: *Non est mecum*, quia resurrexit. Denique Angelus ait: *Quid quæritis viventem cum mortuis* (Luc. xxiv, 5)? Et bene mare dixit: *Non est mecum*; quia super mare erat. Denique in mari et corporeis vestigiis ambulabat, quando et subjecto mari super mare Petrum ambulare præcepit (Matth. xiv, 29); qui licet titubaverit, titubavit tamen non per imbecillitatem jubentis, sed per infirmitatem obedientis.

44. Ergo splendori gloriæ non permisceas nostræ atramentum naturæ, non luci nebulam humanæ carnis offundas. Rursus passionem prædicans, si nequaquam id quod est passibile recognoscas, pietatem Domini refellisti, salutem tuam negasti. Unde amentes eos æstimare debemus, qui audientes dicentem Dei Filium: *Quid me cædis* (Joan. xviii, 23)? secundum naturam divinitatis subjectum Injurie putaverunt. Dixit enim: *Quid me cædis?* sed eadem divina natura non sentit. Dixit: *Dorsum meum dedi in flagella, et maxillas meas in palmas: vultum autem meum non converti a confusione sputorum*. (Esaï. l, 6). Dorsum dixit et maxillas et vultum, hoc est, humani corporis portiones. Quod animi caro Verbi

^a Ita vet. edit. ac plures mss. Rom. vero et alij per interrogationem, unde tempus significat? Minime male.

^b Omnes edit. ac pauci mss., non averti; reliqui non converti, supple; in aliam partem.

A patiebatur vel manens in carne, Dei Verbum patiebatur carne, sicut scriptum est: *Christo in carne passo* (I Petr. iv, 1); in se utique pro corporis assumptione referebat; ut quæ nostra sunt, in se ipse susciperet, et suis circumvestiret humana.

45. Recte igitur secundum naturam suam et caro passa est, nec ea corporis passione Verbi ^c natura mutata est; in veritate enim nostra est resurrectio, et ideo in veritate Christi passio prædicatur.

714 CAPUT VI.

Pestringuntur hi omnes hæretici, qui Christum vel in phantasmate passum, vel duas in se personas complexum dicunt, non secus ac qui vel a Dei Filio Verbum distinguunt, vel a carne non distinguunt divinitatem, vel hanc tanquam imperfectam injuriis corporis subjiciunt. Cum autem horum omnium auctores sint ii, qui divinitatem carnisque Domini unius naturæ esse fingebant, eos Nicæni concilii auctoritatem falso venditare ostendit Ambrosius, Christum in Scripturis tantum secundum humanitatem passum narrari patefactens. Addit carnem ab eo propterea susceptam, ut quod peccaverat, in se redimeret; cum Deo et peccato nihil queat esse commune. Postremo quam absurda sint, quæ ex adversariorum opinione sequantur, aperit.

46. Neque enim, quod quidam dicunt, in phantasmate passus est, quia nec in phantasmate super mare ambulavit, quod discipuli in Evangelio opinati esse produntur (Matth. xiv, 26). Sed excusantur, quia: *Nondum erat Spiritus datus* (Joan. vii, 39); *nondum enim Jesus fuerat honorificatus* (Rom. v, 5). Nobis jam crucifixus est Christus et resurrexit: nobis jam Spiritus datus est, qui assertor est veritatis. Et discipuli quidem aliquando erraverunt, ne nos postea errare possemus. Ergo illorum error nobis proficit. Quasi homines errarunt, quasi discipuli crediderunt.

47. Et hos igitur qui in phantasmate venisse Jesum prædicant, et illos condemnare debemus, qui adversa erroris linea non unum eundemque Filium Dei dicunt: sed alium esse qui ex Deo Patre natus sit, alium qui sit generatus ex Virgine; cum Evangelista dicat quia *Verbum caro factum est* (Joan. i, 1); ut unum Dominum Jesum, non duos crederes.

48. Nonnulli etiam aliud Dei Verbum, aliud Dei Filium crediderunt: cum ipsum, qui in principio erat Verbum apud Deum Patrem, in sua propria venisse Evangelista testetur (Ibid., 11). Sunt autem qui tamquam ad unum prophetarum, ita ad Christum factum esse Verbum arbitrati sunt, non ipsum esse Dei Verbum. Sed de nullo prophetarum dictum est quia *Verbum caro factum est*. Nullus prophetarum abstulit peccata mundi. De nullo alio dictum est: *Hic est Filius meus dilectus in quo complacui* (Matth. iii, 17). De nullo prophetarum legimus quod sit Dominus majestatis, quod de Christo Apostolus dixit quia Judæi Dominum majestatis crucifixerunt (I Cor. ii, 8).

^c Mss. aliquot, *natura immutata est*: absurdo sensu, nisi *immutata* illic ponatur pro *mutata*. Cæterum quæ hoc et toto seq. capite disputantur, tantam habent affinitatem cum Athanasii epistola supra laudata, vix ut alia major queat cogitari.

49. Sed dum hos redarguimus, emergunt alii qui A
carnem Domini et divinitatem dicant unius esse natura.
Quæ tantum sacrilegium inferna vomuerunt? Jam tolerabiliores sunt Ariani, quorum per istos perfidiæ robur adolescit; ut majore contentione asserant Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unius non esse substantiæ; quia isti divinitatem Domini et carnem substantiæ unius dicere tentaverunt. Deinde cum isti dicant quia Verbum in carnem, capillos, sanguinem et ossa conversum est, et a natura 715 propria mutatum est; datur illis locus ut infirmitatem carnis ad infirmitatem divinitatis, quadam facta diviniæ naturæ mutatione, detorqueant.

50. Sunt etiam qui in tantum impietatis prodierint, ut putent quia divinitas Domini circumcisa est, et imperfecta de perfecta facta est; et in ligno non caro, B
sed illa operatrix omnium substantia divina in carnis specie coagulata pendebat. Quis autem non horrescat? Quis audiat quia non ex Maria virgine, sed ex divina substantia passibilem sibi carnem fecerit Dei Verbum? Quod asserendo eo prolabantur, ut non ex tempore corpus Domini esse susceptum, sed cœternum Dei Verbo semper fuisse contendat.

51. Horum omnium auctores sunt, qui divinitatem et carnem Domini unius naturæ fuisse dixerunt. Legi enim quod non crederem, nisi ipse legissem: legi, inquam, in cujusdam libris sic positum, ^a et organum, et eum a quo movebatur organum, unius in Christo fuisse naturæ. Quod ideo posui, ut ex scriptis nomen deprehendatur auctoris; et advertant, C
quamvis exquisitissimis argumentis, et phaleratis sermonibus non posse vim veritatis obduci.

52. Et hic mihi frequenter Nicæni concilii tractatum se tenere commemorat. Sed in illo tractatu patres nostri non carnem, sed Dei Verbum unius substantiæ cum Patre esse dixerunt; et Verbum quidem ex paterna processisse substantia, carnem autem ex virgine esse confessi sunt. Quomodo igitur Nicæni concilii nomen obtenditur et nova inducuntur, quæ numquam nostri sensere majores; cum utique Scripturæ dicant quia Christus secundum carnem passus est (1 Petr. 1-2), non secundum divinitatem: Scripturæ dicant quia Virgo in utero accipiet, et pariet Filium (Esai vii, 14)? Accipit enim virtutem, et peperit Filium, ^b quem ex se ipsa suscepit.

53. Denique hoc etiam Gabriel proprio sermone declarat dicens: *Et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Dei Filius* (Luc. 1, 35). *Ex te*, inquit, ut secundum hominem quod ex ipsa nasceretur, adverteres; ex se enim generavit Maria, ut quod generaretur ex ipsa, in eo ^c salva generationis Dominicæ præroga-

^a Leontius Byzant. lib. adv. Fraudes Apollin. cum hæc ipsa verba tamquam ex Oratione disputat. ipsiusmet Apollinaris referat, quem auctorem Ambrosius indicet, palam facit.

^b Omnes edit. ac pauci mss., *quem et ipsa suscepit*; alii paulo plures, *quem ex ipsa suscepit*, non male, si voces *ex ipsa* referas ad *virtutem*: plurimi tamen exhibent, *ex se ipsa*, id est, ex propria substantia, cui sensui consequentia patrocinantur.

^c Mss: nonnulli, *salva incarnationis Dominicæ*; etc.;

tiva, corporis esset vera natura. Sed et Paulus dicit se prædestinatum esse in Evangelium Dei: *Quod ante*, inquit, *promiserat per prophetas de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem* (Rom. 1, 2, 3). Et ad Galatas: *Postquam autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere* (Gal. iv, 4). Et ad Timotheum dixit: *Memor esto Jesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine David* (II Tim. ii, 8).

54. Ergo ex nobis accepit, quod proprium offerret pro nobis, ut nos redimeret ex nostro: et quod nostrum non erat, ex suo nobis divina sua largitate conferret. Secundum naturam igitur 716 se obtulit nostram, ut ultra nostram operaretur naturam. De nostro sacrificium, de suo præmium est: multaque in eodem et secundum naturam invenies, et ultra naturam. Secundum conditionem etenim corporis in utero fuit, natus est, lactatus est, in præsepio est collocatus, sed supra conditionem Virgo concepit, Virgo generavit: ut crederes quia Deus erat, qui vocabatur naturam; et homo erat, qui secundum naturam nascebatur ex homine.

55. Neque enim, ut quidam interpretati sunt, natura ipsa Verbi mutata est, quæ immutabilis semper est, sicut ipse dixit: *Videte, videte me, quia ego sum, et non sum mutatus* (Malac. iii, 6). Sed etiam Paulus dixit: *Quia Jesus Christus heri et hodie, ipse est in sæcula* (Hebr. xiii, 8), hoc est, qui non secundum naturam mutatus est carnis, sed immutabilis etiam in ipsa inutabili conditionis humanæ qualitate permansit.

56. Didicistis igitur quia sacrificium de nostro obtulit. Nam quæ erat causa incarnationis, nisi ut caro quæ peccaverat per se redimeretur? Quod peccaverat igitur, hoc redemptum est. Non est ergo immolata divinitas Verbi, quia non peccaverat divinitas Verbi: et ideo non est Verbi natura ^d in carnis conversa naturam; quia immunis peccati divinitas pro peccato, quod non fecerat, se non debebat offerre. Hoc enim in se obtulit Christus, quod induit: et induit, quod ante non habuit. Non igitur divinitatis suæ divinitatem induit, in quo erat plenitudo divinitatis æternæ: sed carnem assumpsit, ut spoliū carnis exueret, atque in semetipso et manibus diaboli crucifigeret, et trophæa virtutis erigeret.

57. Ergo ^e si caro omnis et in Christo subjacuit injuriæ, quomodo unius illam cum divinitate dicitis esse substantiæ? Si enim unius est substantiæ Verbum et caro, quæ de terra habet naturam, cur unius substantiæ asseratur Verbum atque anima, quam perfectam naturæ suscepit humanæ? Unius autem substantiæ est Verbum cum Deo secundum haud satis recte, cum generationis æternæ prærogativa designetur.

^d Idem mss., *in incarnationis*; nec magis commode.

^e Vet. edit., *si caro omnis et in Christo*; Rom., *si caro et in Christo omni*, etc.; mss. autem magno consensu, *si caro omnium*, etc.: optimo sensu; indicatur siquidem carnem Christi et nostram omnium ejusdem esse substantiæ ac naturæ, proindeque alteram hanc injuriis, quibus afficitur altera, subjacere;

paternam professionem, et ipsius Domini assertio-
nem, qui ait: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30).
Unius ergo substantiæ Pater cum terreno corpore
prædicatur. Et adhuc indignamini in Arianis, quia
hi dicunt Filium Dei creaturam esse; cum ipsi dica-
tis Patrem unius cum creaturis esse substantiæ?

58. Quid autem aliud agitis ista dicendo, nisi ut
aut limum Adæ, terramque nostram divini substantiæ
comparetis, aut certe divinitatem in terrenæ
corruptelæ injuriam transferatis. Dicendo enim quod
Verbum caro et ossa factum est, in terram utique di-
citis esse conversum; quoniam caro et ossa de ter-
ris sunt.

59. Sic scriptum est, inquit, quia *Verbum
caro factum est* (Joan. i, 14). Scriptum est, non nego:
sed considera quid sequatur; sequitur enim: *Et ha-
bitavit 717 in nobis*, hoc est, illud Verbum quod
carnem suscepit, hoc habitavit in nobis, hoc est, in
carne habitavit humana; et ideo Emmanuel dictus
est, hoc est, nobiscum Deus (Matth. i, 23). Hoc
ergo *Verbum caro factum est*, pro eo quod est,
homo factus est. Sicut etiam in Joel dixit: *Effu-
dam de Spiritu meo super omnem carnem* (Joel. ii,
28); non enim super irrationabilem carnem, sed in
homines futura promittitur gratiæ spiritualis effusio.

60. Quod si secundum litteram vos tenetis, ut pu-
telis ex eo quod scriptum est, quod *Verbum caro
factum est*, Verbum Dei in carnem esse conversum;
numquid negatis scriptum esse de Domino, quia
peccatum non fecit, sed peccatum factus est (II Cor.
v, 21). Ergo in peccatum conversus est Dominus
(Gal. iii, 13)? Non ita; sed quia peccata nostra
suscepit, peccatum dictus est. Nam et maledictum
dictus est Dominus, non quia in maledictum conver-
sus est Dominus, sed quia nostrum suscepit ipse ma-
ledictum: *Maledictus enim*, inquit, *qui pendet in li-
gno* (Deut. xxi, 23). Miraris ergo quia scriptum est:
Verbum caro factum est, cum caro assumpta sit a Dei
Verbo; quando de peccato quod non habuit, scriptum
est quia peccatum factus est, hoc est, non natura ope-
rationeque peccati, utpote in similitudinem carnis
peccati factus: sed ut peccatum nostrum in sua carne
crucifigeret, susceptionem pro nobis infirmitatum
obnoxii jam corporis peccati carnalis assumpsit.

61. Desinant ergo dicere naturam Verbi in corpo-
ris naturam esse mutatam; ne pari interpretatione
videatur natura Verbi in contagium mutata pec-
cati. Aliud est enim quod assumpsit, et aliud quod
assumptum est. Virtus venit in Virginem, sicut et
Angelus ad eam dixit quia *virtus Altissimi obum-
brabit te* (Luc. i, 35). Sed natum est corpus ex Vir-
gine; et ideo cœlestis quidem descensio, sed humana
conceptio est. Non ergo eadem carnis potuit esse,
divinitatisque natura.

^a Hanc objectionem ab Apollinaristis magnifice ad-
modum ostentatam fuisse non solum ex eo colligere li-
cet, quod illam accurate confutat Ambrosius; verum
etiam quod ab Athanasio in sua ad Epictetum epi-
stola non inferiore studio refellit; quamquam in

CAPUT VII.

*Quod libris superioribus hunc addiderit, excusat: deinde
ubi rationes eorum, qui animam a Christo negabant esse
susceptam, ineptas demonstravit, eandem animæ susce-
ptionem Scripturæ astruit testimoniis; tum exposito cur
animam a Domino non prætermisam oportuerit, eodem
vano timore agitari ostendit. Quomodo metuere aut pro-
ficere dicatur Christus; neque tamen periculum sit, ne
dividatur, vel tetras videatur induci: quod ultimum in
eos ipsos retorquetur.*

62. Possem latius persequi, sed vereor ne hæc
ipsa aliquibus aut superflua aut prolixa videantur.
Fortassis enim dicat aliquis: Nonne de Patris et Fi-
lii divinitate quinque illis, quos scripsisti, libris
conclusurum te esse promiseras? Sed quid faciam,
cum quotidie novas seminent quæstiones? Non
præterit sponsio, sed astringit objectio. Nam quem-
admodum potest finis esse responsi, si modus nul-
lus objecti sit?

63. Et tamen de Patris et Filii divinitate consum-
maturum responsonem in superioribus me sponpon-
deram: hoc autem libro de incarnationis 718 Domi-
nicæ sacramento plenior, sicut debuit, facta digestio
est. Nam cum illud quod ait Dominus: *Tristis est
anima mea usque ad mortem* (Matth. xxvi, 38); et in-
fra: *Pater meus, si possibile est, transfer a me cali-
cem hunc: sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu
vis* (Ibid., 39); non ad Spiritus sancti animæ et
naturæ humanæ refertur affectum, consequens est ut
per assertionem Dominici sacramenti et plenitudi-
nem naturæ humanæ fuisse astruamus in Christo, et
ab infirmitatis præjudicio Spiritum sanctum separe-
mus. Non est enim obnoxius infirmitati, qui non est
obnoxius passioni.

64. Quæro igitur qua ratione ^b animam putent
quidam a Domino Jesu non esse susceptam; an quia
metus est ne sensu Christus laboretur humano? Di-
cunt quippe quia concupiscentia carnis legi mentis
repugnet (Rom. vii, 23). Sed qui hoc ait, tantum
abest ut Christum putaverit lege carnis in peccati
vincula fuisse deducendum; ut ipse in æstu positus
fragilitatis humanæ, per Christum sibi subveniri
posse crediderit dicens: *Infelix ego homo! quis me
liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Je-
sum Christum Dominum nostrum* (Ibid. xxiv, 25). Qui
ergo alios a carnis lubrico vindicabat, numquid for-
midare poterat, ne etiam ipse dominatu quodam car-
nis istius vinceretur?

65. Sed carnis istius, sicut voluit, formidabat,
illecebras. Ergo et carnis susceptionem declinare
debuerat; ne ad lubricum traheretur erroris. Sed
quomodo lubricum poterat timere peccati, qui pec-
catum remissurus advenerat? Et ideo cum suscepe-

hoc rationem nonnihil diversam uterque sit secutus.

^b Arium in ea sententia fuisse litteris prodiderunt
August. de Hæres. cap. 55, Theodoretus lib. iv
Hæret. Fabul. cap. 4, et alii.

rit carnem hominis, consequens est ut perfectionem incarnationis pleniudinemque susceperit; nihil enim in Christo imperfectum. Suscepit itaque carnem, ut resuscitaret: assumpsit animam, sed animam perfectam, rationabilem, humanam assumpsit atque suscepit.

66. Nam quis potest negare quod suscepit animam, cum ipse dicat: *Animam meam pono pro ovibus meis?* Et iterum: *Propterea me Pater diligit, quia ego pono animam meam, ut iterum sumam illam* (Joan. x, 15). Non per parabolam hoc dicitur, nec perfunctoria significatione, in qua aliud dicitur, et aliud intelligitur, sicut illud: *Neomenias et sabbata vestra odit anima mea* (Esai. ii, 13): licet etiam illud ad Christi animam pos-it referri, quæ ideo posita est, ut aboleret Judaicæ superstitionis errorem, et unius sacrificii institueret veritatem.

67. Sed de hoc dubitent propheticum, evangelicum hoc refutare non possunt de animæ proprietate dictum; cum de morte Domini et resurrectione sit dictum; denique addit: *Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* (Joan. x, 18). Eandem igitur ponit, quam suscepit. Suscepit dico; non enim Verbum ipsum Dei vivum in sua carne ad nostræ animæ vicem factum est: sed sicut carnem nostram, ita et animam nostram perfectam naturæ humanæ assumptione suscepit. Assumpsit, **719** inquam, animam, ut incarnationis suæ benediceret sacramento; suscepit affectum meum, ut emendaret.

68. Quid autem opus fuit carnem suscipere sine anima; cum utique insensibilis caro, et irrationabilis anima nec peccato sit obnoxia, nec digna præmio? Illud ergo pro nobis suscepit, quod in nobis amplius periclitabatur. Quid autem mihi prodest, si totum me non redemit? Sed totum me redemit, qui ait:

^a Mss. aliquot, *mihi caro. Ergo lapsum; duo, Deus lapsum.... timere potuit.*

^b Hæc Ambrosii doctrina de Christi in sapientia profectu tam incommoda visa est Petro Lombardo, ut eam ab aliorum Patrum atque adeo ab Ecclesiæ sensu alienam esse pronuntiet; nisi tamen accipiatur de profectu externo, et secundum aliorum hominum opinionem: *Quia ita se habebat, inquit, et gerebat, ac si agnitionis expertus esset.* Verum isthæc responsio non injuria Estio aliisque theologis non satisfacit; quippe quæ causam adjudicaret adversariis. Quid enim illis expeditius, quam ut speciem illam profectus tantummodo externam divinitati, qua in Christo animæ vicem suppleri dicebant, ascriberent? Petavius lib. xi de Incarn. cap. 2, non eandem hæc de re Patrum omnium scribit esse sententiam; cum alii profectum hominis in Christo admitterent, alii negarent. De sancto autem nostro ita loquitur: *Ambrosius vero re ipsa Christum profecisse, et incrementum cepisse ut ætatis, ita et sapientiæ, gratiæque præcipuæ magis quam cæteri omnes affirmare videtur.* Hæc ille, in cuius suæ opinionis confirmationem citat sequentis num. verba, *Quomodo proficiebatur, etc.* Verum tamen quominus magno viro hic assentiamur, prohibet ipsemet Ambrosius. Etenim cum lib. v de Fide, cap. 18, num. 221, retulisset non paucos esse, qui Dominum quidem secundum divinitatem omnia cognovisse, at secundum humanitatem vere ignorasse nonnulla profitebantur; sequenti vero sibi non probari hanc opinionem non dissimulat. Nec tamen propterea eos ullo modo habet pro hæreticis, quin immo catholi-

A *Mihi indignemini, qui totum hominem sanum feci in sabbato* (Joan. vii, 23)? Totum me redemit, quia in virum perfectum fidelis non ex parte, sed totus resurgit.

69. Desinant ergo isti misericordes timere, ne Christus carnem suam, vel animam perfectam sensumque hominis non potuerit gubernare, qui etiam illum asinæ pullum, quem ante nemo sederat (Luc. xix, 30), gubernavit. *Qui plantavit aurem, non audiet* (Psal. xciii, 9)? Qui alios regebat, se regere ipse non poterat? Qui peccata donabat, peccatum ipse faciebat? Desinant nimium solliciti isti, tamquam pædagogi Christi, vereri ne etiam in ipso concupiscentia carnis legem mentis oppresserit, quæ non oppressit in Paulo, sed tantummodo repugavit (Rom. vii, 23). Athleta Christi victorias mentis numerat suæ: hi trepidant ne caro titubaverit in Domino, quæ vicit in servulo?

B 70. Non vult pro se timere nos Christus, non vult pro se flere nos Dominus. Denique dicit: *Filiæ Hierusalem, nolite me flere, vos ipsas flete* (Luc. xxiii, 28). Et istis dicit: *Nolite mihi timere, vobis timeo.* An non audistis dicentem David: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo* (Psal. xxvi, 1)? et alibi: *Non timebo quid faciat mihi homo* (Psal. cxvii, 6); et alibi: *Non timebo quid faciat a mihi caro* (Psal. lv, 5).

71. Dicit ergo: Ego lapsum naturæ humanæ timere potui, quem homo ipse non timuit: Deus igitur ante carnem, Deus in carne, perfectionem naturæ assumpsi humanæ: suscepi sensum hominis, sed non sum sensu carnis inflatus. Sensu hominis animam meam dixi esse turbatam: sensu hominis esurivi: sensu hominis rogavi, qui rogantes exaudire consuevi: ^c sensu hominis profeci, sicut scriptum est:

^c eos fuisse haud immerito ex ipsis verbis, quibus utitur, colligimus. Unde facile pateremur nos persuaderi sanctum Doctorem, cum videret eandem opinionem, quæ et multorum et catholicorum erat, refellendis Apollinaristarum commentis commodam esse, in ea hic argumentari, non in propria: quod et nonnumquam ipsi usu venire a nobis jam non semel observatum est. Cæterum nihilominus verisimile nobis videtur, quidquid hoc loco disputandum de Christi profectu, accommodandum attribuendumque tertix illi scientiæ, quam in eo præter beatam atque infusam sub nomine acquisitæ sive experimentalis admittunt theologi. Hanc esse aiunt qua Sanctus noster dicit sensu humano Christum profecisse, nimirum per notitiam rerum a sensibus acceptam: non quod eam notitiam ignorantia præcederet, sed quoniam quæ antea sciret, id novo cognoscendi modo, id est, experiendo per ætatis accessum disceret. Quale aliquid in Adamo factum agnoscit August. lib. viii, de Gen. ad litt. cap. 8. Sed ne mentem eam Ambrosii tum aliorum quorundam Patrum ea in re liquido perspectam habeamus, hoc in causa est, nempe quod ad asserendam Christo Domino humanam animam videbant sufficere, si profectum aliquem, qualiscumque demum is esset, e Scriptura in ipso demonstrarent, proindeque non multum de inquirenda ejusmodi profectus natura satagebant. Nec difficulter illud advertas apud Epiphanium Hæres. 77, n. 26, Theodoretum lib. v *Hæret. Fabul.* cap. 13, atque alios.

Et Jesus proficiebat ætate et sapientia et gratia a apud A Deum et homines (Luc. II, 52).

72. Quomodo proficiebat Sapientia Dei? Doceat te ordo verborum. Profectus est ætatis, 720 et profectus sapientiæ, sed humanæ est. Ideo ætatem ante præmisit, ut secundum hominem crederes dictum, ætas enim non divinitatis, sed corporis est. Ergo si proficiebat ætate hominis, proficiebat sapientiâ hominis: sapientia autem sensu proficit, quia a sensu sapientia. Jesus autem proficiebat ætate et sapientia. Quis sensus proficiebat? Si humanus, ergo et ipse susceptus est: si divinus, ergo mutabilis per profectum. Quod enim proficit, utique mutatur in melius: sed quod divinum est, non mutatur: quod ergo mutatur, non utique divinum. Sensus igitur proficiebat humanus; sensum ergo suscepit humanum. B

73. Et ut sciamus quia secundum hominem loquebatur, præmisit supra dicens: *Puer autem crescebat et confortabatur et implebatur sapientia; et gratia Dei erat cum illo (Ibid., 40).* Et puer, nostræ nomen ætatis est: nec confortari virtus poterat Dei, nec crescere Deus, nec altitudo sapientiæ Dei, nec plenitudo divinitatis impleri. Quæ igitur implebatur, erat non Dei, sed nostra sapientia. Nam quomodo implebatur, qui ut omnia b implet descendit (Ephes. IV, 10)?

74. Per quem autem sensum Esaias dixit, patrem puer nesciebat aut matrem? Scriptum est enim: *Præquam sciat puer patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariæ (Esai. VII, 4).* Sapientiam enim Dei futura et occulta non fallunt: experti autem agnitionis infantia, per humanam utique imprudentiam, quod adhuc non didicit, ignorat.

75. Sed verendum est, inquit, ne si duos principales sensus aut geminam sapientiam Christo tribuimus, Christum dividamus. Numquid cum et divinitatem ejus adoramus et carnem, Christum dividimus? Numquid cum in eo imaginem Dei, crucemque veneramus, dividimus eum? Apostolus certe, qui de eo dixit: *Quoniam etsi crucifixus est ex infirmitate nostra, vivit tamen ex virtute Dei (II Cor. XIII, 4);* ipse dixit quia non divisus est Christus. Numquid etiam cum dicimus quia animam rationabilem et intellectus nostri suscepit capacem, dividimus eum (I Cor. I, 13)?

76. Non enim ipse Deus Verbum pro anima rationabili et intellectus capaci in carne sua fuit, sed animam rationabilem et intellectus capacem, et ipsam humanam, et ejusdem substantiæ, cujus nostræ sunt animæ, et carnem nostræ 721 similem, ejusdemque cujus caro est nostra substantiæ, suscipiens Deus Verbum, profectus etiam homo fuit, siue ulla tamen labe peccati; quia peccatum ipse non fecit, sed pro nobis peccatum factus est; ut nos essemus justitia Dei c in ipso (II Cor. V, 21). Caro ergo ipsius et anima

a Pauci niss., *apud Deum et apud homines. Profectus ætatis, et profectus sapientiæ, sed humanæ est. Quomodo proficiebat sapientia Dei, doceat te ordo verborum. Ideo autem, etc.*

b Duo mss., *implet, ascendit: absens et contrario sensu.*

c Quidam mss., *in ipso. Ergo carnem dicunt ejus.*

ejusdem cujus anima nostra carneque substantiæ est.

77. Nec timen d ne tetradâ videar inducere, nos enim vere solam, qui hoc assurimus, colimus Trinitatem. Non enim Christum divido, cum carnis ejus divinitatisque distinguo substantiam; sed unum Christum cum Patre et Spiritu Dei prædico, et illos magis qui carnem Christi unius cum divinitate ejus dicunt esse substantiæ, tetradâ inducere demonstrabo. Non enim quod ejusdem substantiæ est, unus, sed unum est, nam utique Filium ejusdem cum Patre substantiæ constantes in tractatu concilii Nicæni, non unam personam, sed unam divinitatem in Patre et Filio crediderant.

78. Ergo cum dicant ejusdem carnem, cujus et Filius Dei erat, fuisse substantiæ, ipsi quod nobis objiciant ineptis vanæ assertionis incurant, ut dividant Christum. Itaque quantum increatum, quod adoremus, inducant, cum sola increata sit divinitas Trinitatis.

CAPUT VIII.

Contra catholicam hanc sententiam, Filium qui generatus est, Patri qui generavit, æqualem esse, opposentibus adversariis genitum cum ingenito ejusdem naturæ esse non posse; respondetur voces genitum atque ingenitum quæ in Scripturis non leguntur, ab iis hic induci, cum illas naturam et substantiam ideo repudient, quod eas in iisdem Scripturis negent existare. Tum etiam in Deo naturam ac substantiam esse ex sacris codicibus evincitur.

79. Concluseram librum: sed religionis fuit e ne prætervecti videremur, quod solvere nequiremus. Nam cum dudum audierint quidam, dicentibus nobis, Filium Dei, qui generatus sit, Patri qui generavit, inæqualem esse non posse, quamvis ille generatus sit, iste generaverit, quia generatio non potestatis est, sed naturæ: adversus illam quidem questionem vocem sibi arbitrantur occlusam: sed tergiversatione damnabili in eodem loco vestigium vertunt; ut potent mutationem fieri questionis, mutatione sermonis, dicentes: Quomodo possunt ingenitus et genitus esse unius naturæ atque substantiæ?

80. Ergo ut respondeam, clementissime Imperator, per te mihi propositæ questionis; primum omnium ingenitum in Scripturis divinis nusquam invenio: non legi, non audivi. Cujus igitur mutabilitatis sunt homines istiusmodi, ut non dicant ea usurpare, quæ non sunt scripta; cum ea quæ sunt scripta, dicamus: et ipsi objiciant quod scriptum non sit? Nonne ipsi sibi adversantur, et auctoritatem calumniæ suæ derogant?

§. 722 81. Dicunt etenim non esse scriptum Dei esse substantiam atque naturam; cum utique Filium Dei Patris esse splendorem gloriæ, et characterem

dem, cujus anima nostra carneque substantiæ fuisse.

d Hoc quoque objectum fuisse ab Apollinaris testatur Athanasius epist. ad Epict. Jamsæpini landata.

e Mss. aliquot, *ne prætervecti divideremur: reliquorum autem nonnulli ac edit. Amerb. atque Eras., ne prætergredi videamur: plures ac potiores et cum his edit. Gill. et Rom. ut in contextu.*

substantiæ ejus Scriptura testetur (*Hebr.* 1, 3), et multos alios de divina dixisse substantia in alio libro plenissime ostenderimus (*Lib. III de Fide, cap. 4*).

82. Naturam quoque divinam quis abnuat; cum Petrus apostolus in epistola sua scripserit, id operatam Domini misericordiam per passionem crucis, ut nos, inquit (*II Petr.* 1, 4), faceret divinæ consortes naturæ? Sed etiam alibi Paulus scripsit: *Sed tunc quidem ignorantes Deum, his qui natura non sunt dii, servivitis (Gal. IV, 8)*. Ita enim et in Græcis codicibus invenimus, quorum potior auctoritas est.]

83. Quid igitur agunt, qui negant naturam esse divinam, nisi ut jam non solum Filio calumnientur, sed etiam Patri? Si enim negatur natura Deus esse, ergo per gratiam est, ut homines: aut certe falso creditur, ut dæmones, quorum simulacra Dei appellatione donantur. Sed Apostolicam auctoritatem sequamur, ut dicamus in simulacris naturam non esse divinam. Si ergo in simulacris non est, non est in dæmoniis: superest ut in Deo divina sit natura atque substantia (*I Cor. x*).

84. Docuimus igitur apostolica auctoritate recte de Deo Patre dici quod natura sit Deus; accipiant nunc quod eadem Dei Patris sit natura quæ Filii est, eadem sit et Spiritus sancti; ne forte itidem dicant: Naturam quidem legimus esse divinam, naturæ autem divinæ non legimus unitatem. Sed cum ipse Filius dixerit: *Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 30)*; unitatem divinitatis probavit. Cum dixerit: *Omnia quæ Pater habet mea sunt (Joan. XVI, 15)*; et infra: *Pater, omnia mea tua sunt, et tua mea (Joan. XVII, 10)*; asseruit unitatem. Cum dixit: *Pater qui in me manet, ipse et opera quæ ego facio, ipse facit (Joan. XIV, 10)*; unitatem evidentissime declaravit.

85. Deinde Petrus unam naturam ostendit esse divinam: *Ut nos, inquit, faceret divinæ consortes naturæ (II Petr. 1, 4)*. Potuit enim sic dicere, si aliter æstimasset; potuit, inquam, sic dicere: Ut nos faceret divinarum consortes naturarum; maxime cum per Filium in naturæ divinæ consortium transeamus. Numquid potest donare, quod non habet? Ergo non est dubium quia de eo, quod habet, donat; et ideo habet naturam divinam, qui consortia divinæ donat naturæ.

86. Apostolus quoque Paulus dicendo: *Qui natura non sunt dii (Galat. IV, 8)*; ostendit unam veri Dei esse naturam. Namque et ipse potuit dicere: Qui naturis non sunt dii, si sciret pluralitatem divinæ esse naturæ, ut alia esset in Patre, alia in Filio, alia in Spiritu sancto. Dicendo ergo: *Natura non sunt dii*; unitatem naturæ expressit divinæ.

87. Quid est autem natura Deum esse, nisi verum

^a Rom. edit. sola, ipse facit opera. Et, Sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio.

^b Mss. non pauci, studio defendere; alii non pauciores, studio deferre; haud male, si modo deferre accipiatur pro cedere vel obsequi; aliquot alii et edit. Rom., studia afferre. Planus quidem sensus: at cum legatur in mss. longe plurimis, et antiq. edit. studio differre, vitium commendavimus e cod. Remig. reponen-

A Deum esse? sicut ad Thessalonicenses dixit: *Quomodo conversi estis ad Deum a simulacris servire Deo vivo et vero (I Thess. 1, 9)*? Illi enim dii esse simulantur, natura autem Deus vivus et verus est. **723** Nam et in ipso usu nostro est adoptivus Filius, et verus Filius. Adoptivum Filium non dicimus Filium esse natura: sed cum dicimus natura esse, qui verus est Filius.

88. Ergo et naturam et substantiam esse divinam probavimus lectione: unitatem quoque non pluralitatem divinæ esse naturæ apostolica auctoritas demonstravit.

CAPUT IX.

Dum ingenitum Patrem, quod in Scriptura non leguntur hæretici, sibi concedi volunt, eos contentiosis studium patefacere. Fatendum tamen id scriptum esse, sed apud Arium, cui opponitur Apostolus. Retorquetur eorum objectio contra ipsos, et vox ingenuitatis etiam creaturæ communis asseritur. Mox explicato adversariorum ratiocinio, reponit Ambrosius vocibus geniti atque ingeniti non naturam significari, sed qualitatem. Adductis exemplis hoc fuisse probat, sed in eo præsertim longior est, ut ex diversis initiis eandem substantiam exoriri posse palam faciat.

89. Nunc illi asserant ubi ingenitum Patrem legerint. Sed si dialectico more concedi sibi id postulant, ut quod lectum non sit pro lecto usurpent, produunt se contentiosis studio differri, non cognitionem querere veritatis. Namque in ipsa dialectica si non concedatur, quod concedi sibi postulant, quo aditum contentiosis invenire desiderant, principium invenire nequeunt disputandi. Et hoc ibi, ubi contentio est magis de disputationis arguitis, quam de examine veritatis. Hæc est enim dialecticorum gloria, si videantur expugnare verbis et refellere veritatem: et contra definitio fidei est, ut veritas, non verba pendantur. Denique verba philosophorum excludit simplex veritas piscatorum.

90. Quæ igitur ista assertio est, ubi si non donavero eis verbum ingeniti, assertionis principium invenire non possunt? Ubi ergo legerint, demonstrent.

91. Exciderat animo: nunc redeo in memoriam. Lectum est, inquit; nam Arius dixit ingenitum Patrem, et genitum et creatum ^c Filium. En quo auctore contra apostolica scripta contendant: contendant tamen, si modo se Arii discipulos esse fateantur. Nam quomodo negant magistrum, cujus inventum sequuntur?

92. Sed si illi ^d hoc dicunt, quod Arius: justius ego debeo dicere, quod Apostolus dixit (*Ephes. III, 14*). Patrem enim dixit, non ingenitum nominavit:

tes, studio differri, hoc est, affectu distrahi, jactari et agitari.

^c Mss. aliquot, Filium. Quo auctore contra apostolica scripta contendunt.

^d Tres mss., hoc dicunt, quod Arius justius senserit: ego debeo. Id autem hic obiter adjiciemus. Ambrosium quæ de vocabulo ingenitus disputat, imitatum videri ex Basilii Orat. 2 cont. Arianos.

Filium dixit, et genitum Filium dixit. Quod legi, A non nego; immo libenter usurpo: quod non legi, usurpare non debeo. Sed tamen, quod in dialectica non faceremus, usurpent; si non et forte dicant quia genitum non legimus Patrem sicut Filium, ideo ingenitum æstimare debemus.

93. Intelligitur hoc, ergo non legitur. Sed si intelligitur, nec Spiritum sanctum genitum legi: **724** ergo et Spiritus, quia genitus non est, ingenitus utique secundum vestram sententiam nominandus est. Si igitur ingenitum dicitis et genitum non posse unius esse substantiæ; superest ut de Patre et Spiritu sancto, quia nec Patrem genitum legimus, nec Spiritum sanctum, unitatem divinæ naturæ et substantiæ non negetis. Si enim in eo est vis omnis vestræ disputationis, quod ingenitus et genitus non possunt esse unius naturæ: ergo qui non est genitus, cum eo qui non sit genitus, unius naturæ atque substantiæ est. ^a Et si ideo putatis Patrem majorem esse, quia genitus non est; numquid et Spiritus sanctus major est Filio?

94. Multa possunt et innumera exempla suppetere, ut de eo quod genitum non sit, dicatur ingenitum. Nam et mundum ^b plerique ingenitum esse dixerunt, et materiam rerum omnium, quam Græci hylen dicunt, quasi silvam materialem, ingenitam esse memorarunt. Vident igitur in hoc verbo prærogativam quamdam potestatis esse non posse, nisi forte hoc verbo sibi honorare Deum videntur, quo philosophi mundum putaverunt esse donandum. Numquid ergo sic ingenitus Pater, sicut mundus? ^C Absit. Aut hic solus Deum decet sermo, cum Deus ultra sermonum omnium sit ambitum. Nihil igitur pretiosum Deo in eo sermone, qui communis possit esse cum cæteris.

95. Sed tamen quemadmodum vultis, inæstimabilis sit hujus prærogativa sermonis, quæ non auctoritate aliqua designatur, sed vestro æstimatur arbitrio. Quo igitur hoc proficit, ut ex verbo velitis facere inter Patrem et Filium distantiam naturæ, distantiam potestatis? Ingenitus, inquit, et genitus non possunt unius esse naturæ atque substantiæ; aut, quemadmodum interdum dicunt, inoperatus et factus non sunt unius naturæ. Neque enim discretionem faciunt ingeniti et inoperati, neque distantiam volunt esse inter genitum vel creatum, modo ut creaturam Filium dicant.

96. Dicunt ergo quia Pater omnem causam, hoc est *αἰτία*, sicut Græci dicunt, supergressus, cum ex alio creatus non sit, non sit filius; cum utique substantia sit, non aliunde principium habens vel causam, ex qua sit: et ideo, inquirunt, alia talis substantia esse non

potest, quia omnia ex Patre Deo habent subsistendi causam. Unde non esse verisimile dicunt, ut Filium quia ex Patre est, et ex se causam non habeat ut sit, sed ex Patre, similis sit Patri: cum Pater ex alio causam non habeat, Filius autem, ut ipsi allegant, esse non potuerit, nisi hoc ipsum ex Patre ut esset, acceperit.

97. Ideoque ingenitum et genitum dicunt esse dissimilem; quasi vero, quod alibi sæpe jam dixi, generatio potestatis sit, non naturæ. Cum enim dico genitum, non proprietatem naturæ, sed significationem generationis expressi; et hoc exemplis evidentioribus approbo. Nam si generaliter dicam Filium, nec **725** addam cujus, potest intelligi et filius hominis, et filius iniquitatis, et filius pestilentiæ, et filius diaboli, sicut de Judæis Scriptura testatur ^B (*Joan. viii, 44*): et quod in usu est, et fœtus pecudis, et pulli columbarum. Et ideo in appellatione filiorum non est expressio significata naturæ. At vero si naturam designare desidero, aut hominem nuncupabo, aut equum nominabo, aut avem dicam, ut natura possit intelligi.

98. Ita ergo si naturam cupio designare divinam, Deum verum debeo nominare. Cum autem Filium dico, generatum significo: cum Patrem quoque dico, generasse declaro. Non ergo hinc naturæ discretionem facias, cum sit hoc significatorium generantis et geniti: significatoria autem hujusmodi exprimunt substantiæ qualitatem; multi enim, ut dixi, filii, sed diversitas filiorum: alius per naturam, alius per gratiam.

99. Multæ creaturæ invisibiles et visibiles: invisibiles, ut Principatus et Potestates, Throni et Dominationes: visibiles, ut sol, luna, stellæ, homo, terra. Ergo diversæ species, et diversæ creaturæ substantiæ sunt. Itaque si velis proprietatem creaturæ alicujus exprimere, aut solem, aut lunam nominabis, aut stellam: et sic intelligitur quid sit, quod significandum putaveris.

100. Cæterum si factum dicas aut creatum, quod interdum Filium dicunt; quia multa facta et creata sunt, non proprietatem substantiæ videris significasse, sed speciem qualitatis. Aliud enim substantia, aliud qualitas est. Denique ^c diximus et alibi, *οὐσίαν* ita interpretatos Latinos, ut substantiam dicerent. *οὐσία* autem Dei cum dicitur, quid aliud significatur, nisi Deum semper esse? Quod litteræ ipsæ expriment, quoniam vis divina *οὐσα ἀεί*, hoc est, cum sit semper, *οὐσία* dicitur, unius litteræ mutato ordine propter sonum et compendium decoremque sermonis. Ergo *οὐσία*, quod semper sit Deus, significat: ingeniti autem, ut tu vis, vel geniti appellatio ^d quomodo sit, declarat, hoc est, quod non ex alio sit

^a Nonnulli mss., *Et si ideo putamus patrem*, etc.

^b Quinam hoc docuerint, cognosces ex initio lib. 1 Hexaem.

^c Ex iis quæ dicuntur hoc loco de voce *οὐσία*, manifestum est nos ab Ambrosio non remitti ad aliud Opus, quam ad lib. iii de Fide, cap. 15, num. 127, ubi et Dallæum ob ejusdem vocis etymologiam cum sancto Doctore asperius egisse ostendimus.

^d Edit., *quid sit declarat*; mss., *quomodo sit declarat*, id est, non substantiam, sed modum significat. Optime sane; hoc enim petium est, ex illis Basilii verbis, lib. iv cont. Eunom., *ὑπὲρ ἃς ὁ τρόπος τὸ ἀγέννητον, καὶ οὐκ οὐσίας ὄνομα*. Adverte autem paucis post verbis vocem *species* positam pro individuo, quod insolens non esse apud Ambrosium alibi observatum a nobis reperies.

Pater, nec ex se Filius. Species hic videtur esse diversa. Species utique distincta, sed indistincta divinitas.

101. Queris quomodo hoc probari possit? Etiam in creaturis ostendam ^a diversam speciem, diversa initia in plerisque, et unam esse substantiam, et de Scripturis exempla proferam. Itaque si in his quæ mortalia sunt, hoc potest convenire; quemadmodum Patris et Filii et Spiritus divinitati legem eusdem necessitatis imponunt?

102. Omnia nempe volatilia quæ ejusdem generis videntur, ejusdem utique et naturæ sunt, ut aquilarum unum genus et una natura est, vulturum similiter, et cæterorum secundum genus suum volatili-um. Quemadmodum autem cœperint esse volatilia, tres species reperimus, et ortus eorum causas legimus esse diversas. **726** Scriptum est enim dixisse **B** Deum: *Producat aquæ repenti animarum viventium, et volatilia volantium* (Gen. 1, 20). Et paulo post, cum paradisu fecisset Deus, et posuisset in eo hominem, scriptum est, quia figuravit Deus de terra bestias agri, et volatilia cœli (Gen. 1, 19). Significantur ergo volatilia hoc loco figurata de terra. Supra quoque legisti quia dixit Deus avibus: *Crescite et multiplicamini* (Gen. 1, 22); atque ex coitu maris et feminæ generationis incrementa præcipiens. Itaque advertimus etiam quæ unius generis sunt, diverso modo esse cœpisse: alia de aquis, alia de terra, alia de maris et feminæ generatione; et unius tamen hæc esse naturæ, dissimilitudinemque substantiæ non habere.

103. Quid vero tam unius naturæ, quam caro **C** nostra cum Dominici corporis veritate? Diversis tamen utraque ducta causis, diversis orta principiis est. Caro enim Domini Spiritu in Virginem superveniente (Luc. 1, 35) generata, non expectavit virilis femineque coitus solemnem commercium: caro vero nostra, nisi virilis juxta femineusque sexus genitalia sulcis naturalibus obducant semina, intra viscera nescit materna formari; et tamen cum generationis fuerit causa diversa, carnis tamen in Christo cum hominibus omnibus una natura est.

104. Partus enim Virginis non naturam mutavit, sed generandi usum novavit. Denique caro de carne nata est. Habuit ergo de suo Virgo, quod traderet; non enim alienum dedit mater, sed proprium ^e visceribus suis contulit inusitato modo, sed usitato **D** munere. Habuit igitur carnem Virgo, quam naturæ sollemnis jure transcripsit in fetum. Eadem igitur secundum carnem generantis Mariæ, gentique natura, nec dissimilis fratribus; quia dicit Scriptura, ut per omnia similis fratribus heret (Heb. 11, 17). Similis utique Dei Filius nostri non secundum divinitatis plenitudinem, sed secundum animæ rationa-

^a Hoc argumentum tractatum occurrit non modo in lib. IV Basilii cont. Eunom., cap. 2, verum etiam in lib. Athanasii de Decr. Nicene synodi, in lib. II Gregorii Nyss. advers. Eunom., et apud alios.

^b Quorundam mss. et edit., dicamus humanæ nostrique, etc.

bilis, et ut expressius ^b dicamus, humani nostrique corporis veritatem.

105. Quid autem de ipso loquamur Adam, qui cum sit formatus e limo terræ, generavit utique filios suæ consortes naturæ, participes generis, successione hæredes (Gen. 11, 17)? Diversa quidem in filiis et parente principia, sed humanæ conditionis una natura; nec tamen dissimilitudo ortus similitudini substantiæ præjudicavit. Similis ergo filius patri etiam in his, quæ propter humanæ conditionis fragilitatem similitudinis plenitudinem habere non possent: quomodo ergo Dei Patris dissimilis Filius verus?

727 CAPUT X.

A superioribus eos non discrepare, qui Filium Patri similem agnoscentes, ejusdem substantiæ inficiantur. Non enim posse inter eos accidentalem aut partialem intercedere similitudinem; cum hujusmodi similitudines puris hominibus cum Deo tribuantur, at Filio cum Patre naturæ sit similitudo, cujus et perfecta imago est. Nihil ergo vocem ingentium catholicis obstare, sed hæreticorum prode perfidiam; quippe qui dum vocem in Scriptura ignotam usurpabant, omnipotentiam quæ illis personis ibi tribuitur, negabant.

106. Sed plerique eandem sectam sequentes, disputationis genere discordare se putant ab his, qui dissimilem Patri per omnia Filium dicunt. Idco horum quoque qui similem dicunt Filium, sed non unius substantiæ cum Patre, ineptias discrimamus.

107. Sed quæ non unius naturæ sunt, diversæ sunt atque atque distantis: et quæ distantis naturæ, consequens est ut similia esse non possint; nisi forte secundum speciem similia dicas, dissimilia secundum veritatem. Nam et lactis et nivis et cygni ^e albensis concolor species est, sed discrepantiam servat distantis naturæ; nec differentia naturarum specierum similitudine coloratur.

108. Quomodo ergo isti similem dicunt Patrem et Filium, qui unitatem substantiæ negant? An secundum formam et figuram et colorem similem putant? Sed hæc corporis sunt, hæc compositionem quamdam indicant. Quomodo autem ^d invisibili similitudinem secundum colorem aptamus aut formam? Aut quomodo creatura potest esse similis increato? Quomodo splendor gloriæ, et character substantiæ ejus (Heb. 1, 3); si diversa gloria, ut illi dicunt, diversa substantia est.

109. Secundum gloriam, inquirunt, et operationem similis est, et propterea imago Dei dicitur Filius. Ergo si per aliqua, non per omnia similis, pro parte similis, pro parte dissimilis. Huic autem propositioni consequens est, ut si ex parte similis, non in toto est, pro parte sit Dei imago composita: ac per hoc sequitur, ut et ipse compositus videatur, cujus sit imago composita. Composita autem si ex parte

^e Nonnulli mss., albensis coloris species est.

^d Ita edit. omnes, exceptis ultimis duabus Paris. ubi legimus in invisibili... aptamus, novissima optamus. Cum hac mss. prope ad unum consentiunt, nisi quod particulam in prætermittunt, potior tamen est communis, quæ nostra etiam est, lectio.

similitudinem servet, imago ejus ex parte similis A
esse non possit.

110. Sed qui similem secundum unitatem natura negant, similem cæteris arbitrantur. Solent enim dicere: Cur putatis quia multum dedit Scriptura Filio, quia imaginem dixit; cum ipse Deus dixerit hominibus: *Estote sancti, quoniam et ego sanctus sum* (Lev. xix, 2)? Et Filius dixerit: *Estote perfecti, sicut et Pater vester qui in cælis est, perfectus est* (Math. xvi, 48)? Nec intelligunt eo ipso astrui: **728** quia non secundum partem, sed secundum plenitudinem divinitatis et perfectionem similis sit Filius Patri. Denique si multi similes, cur solus Filius imago invisibilis Dei dicitur, et character substantiæ ejus; nisi ^a quia in eo naturæ ejusdem unitas, et ejus majestatis expressio est?

111. ^b Alia enim secundum imitationem similitudo, alia secundum naturam: quod propositorum exemplorum etiam verba indicant; dicit enim Scriptura: *Estote sancti*; ut id fiant per imitationem. Hominibus ergo dicitur: *Estote*, quia non sunt: de se autem dicit Deus, *quia sanctus sum*; non utique proficiente processu, sed manente natura. Deinde ait Sapientia: *Estote perfecti*; ut incipient habere, quod non habent. De Patre autem dicit: *Sicut Pater vester, qui in cælis est, perfectus est*. Est ergo perfectus Pater, qui semper est. Ideo ejus vel *ὁμοία* Græce, quod sit semper; vel Latine, quod in suo maneat, nec ope subsistat aliena, appellatur substantia.

112. Sanctus ergo Pater, et perfectus Pater, sanctus etiam et perfectus Filius, quasi imago Dei. C
imago autem Dei, quia omnia quæ sunt Dei, videntur in Filio, id est, sempiterna divinitas, omnipotentia atque majestas. Talis ergo qualis est Deus, sua videtur in imagine. Unde oportet ut imaginem ejus talem credas, qualis est Deus. Nam si imagini detrahas, et utique ei, cujus imago est, videbitur esse detractum: si minorem imaginem credas, minor Deus apparebit in imagine. Qualem enim æstimaveris imaginem, talis tibi videbitur is, cujus invisibilis est imago. Dixit imago: *Qui me videt, videt et Patrem* (Joan. xiv, 9). Et qualem æstimaveris eum, cujus imaginem esse Filium credis; talis tibi necessario Filius æstimandus est. Unde quia in-

^a Mss. tres, in eo natura ejusdem unitatis, et ejusdem, etc.; duo, in ejus natura ejusdem unitatis, etc. Reliqui vero et omnes edit. ut nos in textu.

^b Hactenus disputavit Ambrosius contra puros ac rigidos Arianos, quales erant Aetiani, Eunomiani, et Anomei, quos omnes communi nomine Troglitas seu Troglodytas, quod in speluncis conventus ac synaxes suas haberent, vocari solitos ex Theodoretii lib. iv Hæret. Fabul. cap. 3 intelligimus: jam vero ad remissiones accedit, eos nimirum a quibus dictio *ὁμοούσιος*, quæ in Nicænâ synodo instituta est, rejiciebatur; ut ei substitueretur vox *ὁμοιοούσιος*. Hos Epiphanius, Hæres. 73, Semiarianos appellat, sicut et Augustinus de Hæres. cap. 58. Quod vero ad divi-

creatus Pater, increatus et Filius; quia non minor Pater, non minor Filius; quia omnipotens Pater, omnipotens Filius.

113. Dictum est igitur, etiamsi usurpent quod non legunt, ut ingenitum dicant; eo verbo tamen nihil impediri quominus unius naturæ atque substantiæ Christum cum Patre esse credamus. Quod si unius naturæ, utique unius potentiæ.

114. Qui quidem locus haud difficillior est ad refellenda studia perfidorum. Quomodo enim negant omnipotentem Christum, quod scriptum est, qui volunt usurpare, quod non docent scriptum? Omnipotentem etenim Christum supra docuimus (Lib. II de Fide c. 3), et in Joannis evangelistæ Apocalypsi, ^c et in Zachariæ prophetia, et in Evangelio significatum. Quæ si quis recensenda putat, superiora revolvat et repetat.

115. Tamen quod tibi propter congestionem testimoniorum pene præteriti, dicant de quo potest dictum, quod Amos prophetavit; sic enim scriptum est: *Dominus qui attingit terram, 729 et movet eam, et lugebunt omnes commorantes in ea. Et ^d ascendet sicut flumen Ægypti, qui ædificat super cælum ascensionem suam, et repromissionem suam super terram confirmat: qui advocat aquam maris, et effundit eam super faciem terræ, Dominus omnipotens nomen est ei*. Nonne hæc omnia in Filium intelligunt convenire, qui terram descendens tetigit, in passione commovit, de terris ascendit in cælum, et super terram descendit e cælo, sicut ipse promiserat?

116. Sed quid de Filio laboro, cum etiam Spiritum omnipotentem Scriptura testetur? Scriptum est enim: **730** *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. xxxiii, 6). Et de Sapientia scriptum est quia habet in se omnipotentem Spiritum; dicit enim Salomon: *Quia omnium artifex docuit me Sapientia* (Sap. vi, 12). Est enim in ea Spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, ^e subtilis, bene mobilis, disertus, immaculatus, manifestus, inviolabilis, bonum amans, acutus, providens, possibilis, manifestus, benignus, stabilis, integer, sine sollicitudine, qui omnia potest, omnia spectans, et per omnia penetrans spirituum intelligibilium.

tionem Arianorum in plures rivos, illam jam perstrinxerat Ambrosius lib. I de Fide cap. 6, num. 45.

^c Mss. aliquot, et in Zachariæ prophetia.

^d Rom. edit. sola. *Et ascendit sicut flumen consummatio ejus, et descendit sicut flumen Ægypti. Quia ædificat, etc.*

^e Vet. edit. ac mss. non pauci, subtilis, bonus, mobilis; Rom. et mss. cæteri, subtilis, bene mobilis. Rursus vero ubi omnes edit. et mss. longe plurimi, acutus, providens, possibilis; nonnulli mss., acutus impassibilis. Denique pro, spirituum invisibilium, quod est in cunctis edit. et majori numero mss., legitur in quibusdam, spiritus invisibilium.